

Anett Schenk

Från arbetarklass till kvinnor – och tillbaka?

Svensk socialdemokrati och högskolereformer

Universitet och högskolor fyller en rad olika funktioner. I korthet kan dessa sammanfattas som utbildning, forskning och samverkan »med det omgivande samhället«¹. Men dessa tre enkla punkter omfattar i sin tur komplexa uppgifter som att utbilda studenter för framtida yrkesverksamhet och att kvalificera människor som redan står i arbetslivet; att bedriva grundforskning samt behovsriktad forskning; att bidra till individers personliga utveckling genom tillgång till bildning och att bidra till samhällets välfärd genom att till exempel vården säkerställs i univer-

sitetssjukhus. Precis som högskolans organisation har också dess olika funktioner genomgått förändring såväl vad gäller karaktär som balansen mellan dessa uppgifter. Oaktat dessa förändringar är universitet och högskolor inte bara arbets- och utbildningsplatser utan också sociala mötesplatser. De är arenor där social och kunskapsmässig (re)produktion blir synlig.

Socialdemokratisk högskolepolitik har alltid sökt legitimitet genom hänvisningar till jämlikhets- och rättvisebegrepp. Såväl U68-reformen under 1960- och 1970-talen som Tham-pro-

1. Högskolelag 1992:1434.

fessorerna och befodringsreformen under 1990-talet presenterades som nödvändiga reformer för att balansera orättvisor inom högre utbildning. Men krav på jämbördig behandling och rättvisa kan fokusera olika former av segregering, eftersom en persons framgång i utbildningssystemet och det akademiska samhället påverkas av så olika faktorer som social bakgrund², könstillhörighet³, sexualitet⁴, etnicitet⁵, hälsa⁶ och ålder⁷ liksom typ och status av utbildningsinstitutionen i fråga. Det är osannolikt att enskilda högskole-reformer kan vara i stånd att åtgärda alla tänkbara segregationsmönster samtidigt och med lika stort eftertryck. Detta är inte heller oproblemiskt. Politiska åtgärder måste delvis begränsa sitt fokus för att kunna kommuniceras och för att bli genomförbara. De är lika mycket uttryck för en regerings prioriteringar som de är pragmatiska svar på externa krav. Samtidigt kan hänvisningar till

externa faktorer användas för att låta vissa teman förbli orörda. Beträktat under en längre tidsperiod reflekterar utbildningsreformer förändringar inom både en regering och partiet som regeringen i fråga representerar. Därmed ger högskolereformer på samma gång upphov till frågor angående politikens stringens och legitimitet, dess syften och värderingar.

I det följande riktas uppmärksamheten mot den svenska socialdemokratins högskolepolitik och de jämlikhetsaspekter som framhävdes mest i relaterade politiska dokument och reformer. Lika chanser för studenter med arbetarklassbakgrund och för kvinnor framstår här som två centrala mål i svenska högskolereformer. Samtidigt verkar det som om politiskt fokus på det ena målet måste betalas med bristande uppmärksamhet för det andra, som om det fanns konjunkturperioder även för jämlikhetsaspekter.

2. Hans-Peter Blossfeld och Yossi Shavit, *Persistent inequality. Changing educational attainment in thirteen countries* (1993).

3. ETAN – European Commission, Working Group on Women in Science, *Science Policies in the European Union: Promoting Excellence through Mainstreaming Gender Equality* (2000).

4. William White Tison Pugh, »It's just my job to be >out<: Tenure stories of lesbian, gay, and bisexual academics«, i *International Journal of Sexuality and Gender Studies*, nr 2 1998, s 93–112.

5. Philomena Essed, Dilemmas in leadership: Women of colour in the academy, i *Ethnic and Racial Studies*, nr 5 2000, s 888–904.

6. Tracey Potts och Janet Price, »Out of the blood and spirits of our lives: The place of the body in academic feminism«, i Louise Morley och Val Walsh (red), *Feminist Academics: Creative Agents for Change* (1995), s 102–115.

7. Meg Maguire, »Women, age and education in the United Kingdom«, i *Women's Studies International Forum*, nr 5/6 1995, s 559–571.

Jämlikhetsfokus i förändring

Svensk högskolepolitik under 1960- och 1970-talen blev i princip synonymt med U68-reformen, vilken förbereddes av en utbildningsutredning som tillsattes 1968 och som slutligen genomfördes åren 1975 och 1977. Dåvarande utbildningsminister Olof Palme såg utbildningspolitiken som »ett av de medel, med vilka man i en blandekonomi kan aktivt påverka samhällets långsiktiga utveckling.«⁸ Utbildningssystemet skulle anpassas till arbetsmarknadens efterfrågan, samtidigt som utbildningspolitik och regionalpolitik ansågs vara oskiljaktigt förknippade med varandra.⁹

U68-reformen var mycket inspirerad av jämlikhetsrapporten som lades fram av SAP och LO år 1969. Enligt denna rapport har »[p]rincipen att alla människor är likvärdiga [...] av socialdemokratins givits innebörden att *alla människor har samma rätt att få leva ett rikt och utvecklande liv*. Och denna rätt måste komma till uttryck i reella möjligheter.«¹⁰ Jämlikhetsbegreppet utvecklades med hänseende till bland annat arbetsmarknaden, löner och skatter, boende, socialpolitik och familj. Ut-

bildning ansågs ha en avgörande roll för yrkesvalet vilket i sin tur exempelvis påverkar en persons ekonomiska standard och inflytande på arbetsplatsen. Men utbildningen »spelar också stor roll för den enskildes relationer till andra människor och andra grupper, främst genom att den bidrar till att utveckla en gemensam referensram: [...] På flera sätt kan sålunda ökad utbildning skapa förutsättningar för ökad jämlikhet.«¹¹ I detta sammanhang påpekades att den sociala snedrekryteringen inom högre utbildning »har sin grund i de sociala urvalsprocesser som verkar i det kvardröjande klassamhället.«¹²

U68-reformen blev slutligen omsatt åren 1975 och 1977. Den introducerade den »nya högskolan«, vilket bland annat innebar att det svenska högskolesystemet skulle bestå av två typer av akademiska institutioner: universitet och högskolor. Dessutom inkluderades vissa utbildningsprogram, som till exempel utbildning till sjuksköterska eller forskollärare, i högskolornas verksamhet. På grund av dessa i princip definitionsförändringar växte antalet studenter från omkring 110 000 år 1976 till nästan 150 000 året därpå. Eftersom de

8. SOU 1973:2, *Högskolan. Betänkande av 1968 års utbildningsutredning*, s 677.

9. SOU 1973:3, (1973 a), *Högskolan. Sammanfattning av förslag av 1968 års utbildningsutredning*, s 39.

10. SAP-LO:s jämlikhetsgrupp, *Jämlikhet. Första rapport från SAP-LO:s arbetsgrupp för jämlikhetsfrågor. Från partikongressen 1969: Alva Myrdals föredragning. Kongressens beslut* (1969), s 10.

11. *Ibid*, s 59.

12. *Ibid*, s 60.

nyinkluderade utbildningsprogrammen kännetecknades av en hög andel kvinnliga studenter, ökade också den totala andelen kvinnor bland studenterna från 41 procent till 52 procent.¹³

Reformen innebar i grund och botten en expansion av hela Sveriges högskolesystem. Existerande universitet och högskolor byggdes ut för att kunna ta emot fler studenter och nya högskolor grundades i landet. Ledordet var »regionalisering«: en jämnare spridning av högskolor skulle bidra till regionernas utveckling och understödja grupper som annars inte hade sökt sig till högre utbildning, såsom äldre kohorter eller studenter med arbetarklassbakgrund, genom minskade avstånd till lärosäten.

Tillgång till och utbud av högre utbildning var centrala mål i 1960- och 1970-talens högskolepolitik. Under 1980- och 1990-talen försköts politikens fokus däremot sakta mot forskningsuppgiften, karriärstrukturer inom högskolor samt internationell konkurrens. Detta ackompanjerades av en utveckling som fokuserade högskolornas autonomi och minskade statlig detaljstyrning.¹⁴

I och med att socialdemokratin återvann regeringsansvaret år 1994 tog

högskolepolitiken ännu en ny inriktning. Den politiska retoriken kretsade fortfarande kring rättvisa och jämlikhet, men fokuserade nu i högre grad på kvinnors karriärchanser inom högskolan medan frågor rörande social bakgrund och arbetarklassens tillgång till högre utbildning fick mindre utrymme. Hälften av ministerposterna i den nya regeringen innehades av kvinnor, detta framhövdes av Ingvar Carlsson som en »förebild för jämställdhetsarbete på samhällslivets alla områden«.¹⁵ Kvinnors underrepresentation inom olika sektorer av samhället framställdes som ett demokratiskt problem och med tanke på det eftersträfvade kunskaps-samhället ansågs den manliga dominansen i kunskapsproduktion och -reproduktion som ytterst problematisk.

Den sannolikt mest uppmärksammade satsningen i detta sammanhang var de 116 miljoner kronor avsedda för inrättningen av tjänster för omkring 30 professorer och 90 forskarassistenter inom genusforskningen. Regeringen lade fram en proposition som uppmärksammade såväl horisontal som vertikal könssegregering inom högskolorna, men trots allt var dess argumentation för de så kallade Tham-professorerna inte helt oproblematisks.

13. Statistiska Centralbyrån, *Statistisk Årsbok 1978*; Statistiska Centralbyrån, *Utbildningsstatistisk Årsbok 1981*.

14. Se Jan Erik Lane, »Sweden in the Aftermath of Educational Reform«, i Guy Neave och Frans A. van Vught (red), *Prometheus bound: The changing relationship between government and higher education in Western Europe* (1991), s 145–164.

15. Riksdagens protokoll 1994/95, Nr 6, *Regeringsförklaring, 7 oktober 1994*, s 2.

Att inrätta »parallellprofessurer« som på »ett fruktbart sätt kan komplettera traditionella forskningsinriktningar«¹⁶ ansågs som medel mot »[d]en bristande jämställdheten« som »orsakar kvalitets- och kunskapsförluster i verksamheten vid universitet och högskolor.«¹⁷ Ett ytterligare argument är att »[k]vinnors erfarenheter, synsätt och problemformuleringar speglas inte i tillräcklig omfattning i utbildningen och forskningen, vilket påverkar verksamhetens kvalitet negativt.«¹⁸ Reformen som placerade Tham-professorerna parallellt med andra professorstjänster och argumentationen som framhävde kvinnors särställning gentemot män, innebar – trots dess emancipatoriska potential – en risk att befästa föreställningen om essentiella skillnader mellan kvinnor och män. Dess utgångspunkt framstår således som »tve tydlig eftersom den riskerar att upprätthålla den strukturella obalansen mellan könen.«¹⁹

De båda reformerna – U68 och Tham-professorerna – exemplifierar olika fokus inom socialdemokratisk högskolepolitik. Medan »rättvisa« och »jämlighet« förblev konstanta element inom retoriken, inte minst för säker-

ställandet av reformernas legitimitet, så siktade dessa begrepp på en annan målgrupp under 1980- och 1990-talen än tjugo år tidigare.

Bristande resultat

Det är inte helt oproblematiskt att diskutera politiska reformers resultat, eftersom implementeringen av politiska åtgärder mycket väl kan modifiera deras karaktär och leda till oönskade bieffekter. Hur som helst kan man inte heller anta att strukturer och förhållanden i dagens högskolor etablerats oberoende av tidigare politiska initiativ, vilket rättfärdigar att betrakta politiska reformer i termer av resultat även utan närmare diskussion av själva implementeringsprocessen.

U68:s intention var att introducera en förenklad struktur inom högskolsystemet och att expandera detta system för att nå grupper som annars inte hade valt högre utbildning. Båda målen och speciellt det senare förblev tongivande även för senare decenniernas högskolepolitik: »Utbyggnaden av högskolan i hela landet underlättar rekryteringen av ungdomar som annars inte skulle söka sig till högskoleutbildning.«²⁰ Denna

16. Riksdagen 1994/95, 1 samlingen nr 164, *Regeringens proposition. Jämställdhet mellan kvinnor och män inom utbildningsområdet*, s 29.

17. Ibid, s 7.

18. Ibid, s 21.

19. Nationella Sekretariatet för Genusforskning, *Jämställdhetspolitikens villkor. Politiska intentioners möten med den akademiska världen: exemplet »Thamprofessorerna«* (1999), s 7.

20. Riksdagen 1996/97, 1 samlingen nr 141, *Högskolans ledning, lärare och organisation*, s 13.

strategi bygger till stor del på antagandet att ökad homogenitet i högskolesystemet och dess expansion kommer att jämna ut utbildningschanser för olika sociala grupper, det vill säga att ekonomiskt svagare grupper och ungdomar med exempelvis arbetarklassbakgrund skulle gynnas av denna utveckling. Men reformstrategin har sina brister. För det första skapade tillvägagångssättet en dold binär struktur inom högskolesystemet²¹, bestående av högskolor som i stort sett enbart erbjuder grundutbildning i motsats till universitet som även tillgodoser forskningsbehov. Med denna enkla distinktion skapades samtidigt olika förutsättningar för studerande när det gäller deras möjligheter att komma i kontakt med forskning eller söka doktorandutbildning. Den innebar likaledes olika karriärvägar för akademisk personal, eftersom möjligheter till undervisning och forskning är olika fördelade beroende om det handlar om universitet eller högskola. Det har gjorts en rad olika försök att kompensera för denna tudelning. För det första tilldelas forskningsresurser enstaka discipliner inom vissa högskolor. För det andra upphävde befodringsreformen år 1997 den tidigare uppdelningen i

forsknings- och undervisningskarriär. Den skapade på så sätt möjligheten för framsteg inom den akademiska karriären oberoende av tjänsteutlysningar och rekrytering.²² Men trots dessa åtgärder förblir den binära strukturen ett faktum.

Den andra, och kanske mer problematiska, svagheten i 60- och 70-talens högskolepolitik är tron att olika sociala gruppers utbildningschanser kommer att jämnas ut bara genom att fler har möjlighet att söka sig till högre utbildning. Den sociala sammansättningen bland studenterna i Sverige har varit relativt oförändrad sedan mitten av 80-talet och även en mera detaljerad blick på utvecklingen bland högskolenybörjare yngre än 35 från läsåret 1993/1994 till och med 2003/2004 visar en ökning i andelen studenter med arbetarklassbakgrund från 18 till 24 procent ackompanjerad av en minskning i andelen studenter från tjänstemannahem från 33 till 28 procent.²³ Men chanser inom utbildningssystemet bestäms inte i första hand av antalet studenter – vilket i dagsläget uppgår till 397 000 – utan av strukturer och fördelningsmönster både inom utbildningssystemet i sig och inom samhället.

21. »[H]idden binary structure«. Se Urban Dahllöf, »Conditional conclusions in a Scandinavian comparative perspective«, i Urban Dahllöf och Staffan Selander (red), *Expanding Colleges and New Universities. Selected Case Studies from Non-metropolitan Areas in Australia, Scotland and Scandinavia* (1996), s 200.

22. Riksdagen 1996/97, 1 samlingsnr 141, *Högskolans ledning, lärare och organisation*.

23. Statistiska Centralbyrån, *Universitet och högskolor. Social bakgrund bland högskolenybörjare 2003/04 och doktorandnybörjare 2002/03*, UF 20 SM 0402, (2004).

SCB använder sig av kategorierna enligt socioekonomisk indelning (SEI). Kategorin »arbetare« omfattar yrken som normalt är organiserade inom LO, såsom ej facklärd inom varuproduktion och tjänsteproduktion med mindre än två års utbildning efter grundskolan och facklärd inom varuproduktion och tjänsteproduktion med minst två års utbildning efter grundskolan. I sammanhanget skall också hänvisas till Högskoleverkets årsrapport²⁴, där bland annat andelen högskolenybörjare med arbetarbakgrund per lärosäte redovisas, vilket visar på betydliga skillnader mellan olika universitet och högskolor när det gäller rekryteringen av arbetarbarn.

I ett internationellt perspektiv verkar det dessutom osannolikt att förändringar av den sociala sammansättningen på universitet och högskolor enbart skulle kunna härledas ur en expansionspolitik. Utbildningssystem expanderade i många länder under 1970- och 1980-talen. Däremot är det bara Sverige – och i mindre utsträckning Nederländerna – som visar en positiv tendens i ökade utbildningschanser för socialt eller ekonomiskt svagare grup-

per.²⁵ Det är långt ifrån självklart att en expansion av utbildningssystemet med nödvändighet egaliserar utbildningschanserna. Bilden tyder i högre grad på att missgynnade grupper bara vinner på ett systems expansion när systemet redan har uppnått en viss mättnadsgrad hos gynnande grupper – en process som benämns som »*maximally maintained inequality*«²⁶. Arbetarklassbarn gynnas således inte av utbildningssystemets expansion förrän tjänstemannabarn inte längre är i stånd att fylla de nya studieplatserna. Samtidigt finns det anledning att tro att faktorer såsom utformningen av studiemedelssystemet, fördelningen av ekonomiska resurser mellan olika sociala klasser eller nivån på arbetslösheten har större betydelse för minskad snedrekrytering än en expansion av själva utbildningssystemet. »Det sociala ursprunget väger så att säga olika tungt beroende på hur långt ifrån varandra de sociala klasserna står när det gäller allmänna levnadsvillkor.«²⁷

Att könssegregering och kvinnors karriärmöjligheter »konkurrerade ut« klassegregering som mest beaktat tema inom högskolepolitiken är inte så överraskande som det kanske verkar vid

24. *Universitet och högskolor. Högskoleverkets årsrapport 2005*, Högskoleverkets rapportserie 2005:26R.

25. Se Blossfeld och Shavit (1993).

26. Ungefärlig översättning: »maximalt upprätthållen ojämlikhet«. Se Hans-Peter Blossfeld, »Changes in educational opportunities in the Federal Republic of Germany. A longitudinal study of cohorts born between 1916 and 1965«, i Blossfeld och Shavit (1993), s 51–74.

27. SOU 1993:85 *Ursprung och utbildning – social snedrekrytering till högre studier*, s 313.

första anblicken. 1970-talets expansion av högre utbildning bidrog till en beaktningsvärd ökning av kvinnors andel inom studentpopulationen. Bytet av huvudfokus i högskolepolitiken blev på så sätt inte ens särskilt problematiskt för socialdemokratin, eftersom »jämlighet« och »rättvisa« förblev de legitimerande begreppen inom politiken, då referenser till både köns- och klassegregering siktar i princip på samma överordnade grundtanke: idén om människors lika värde, rättvis behandling och jämlika livschanser för alla. Svensk socialdemokrati gjorde således ingenting annat än att knyta an till deras tidigare reformers – om än icke avsiktliga – resultat.

Insikten att det är enklare att ändra siffror än strukturer gäller även de försök som skulle förbättra kvinnors karriärmöjligheter. En blick på hur tillsättningen av Tham-professorerna gick till visar att tolkningsutrymmet angående »parallellprofessorerna« och deras »kompletterande« inriktning utnyttjades av universitet på en rad olika sätt och användes inte sällan för att fylla hål i budgeten.²⁸ Befodringsreformen i sin tur verkade inte heller uppfylla förhoppningarna om att kunna främja kvinnor genom befodringsprocedu-

ren och en uppvärdering av undervisningskompetens. Andelen kvinnor bland befodrade professorer skiljer sig inte från andelen kvinnor bland rekryterade professorer. Samtidigt innebär befodringsvägen risken att forskare erövrar professorstiteln men får nöja sig med en lektors arbetsuppgifter och inkomst.²⁹

...och vad kommer näst?

Frågan om vem som får del av högre utbildning eller en forskningskarriär och under vilka förutsättningar debatteras fortfarande i nuläget och kommer även i framtiden att vara föremål för debatt och politisk strid. För politiska aktörer såsom socialdemokratiska regeringar är det sannolikt att tidigare strategival och retoriska element både återkommer och utmanas i denna utveckling. År 2002 ville dåvarande utbildningsminister Thomas Östros i en intervju i *Dagens Forskning* »se sig som den som återknyter till »Erlandertraditionen« när det gäller utbildning och forskning.«³⁰ Han framhävde ökad mångfald som mål och lade i ordet fokus på social bakgrund. Målet som Östros satte upp var att hälften av en årskull ska ha påbörjat högre utbildning vid 25 års ålder.

Det återstår att se om detta verkligen

28. Nationella Sekretariatet för Genusforskning, *Genusprofessorerna – skildring av en process: Vad hände i universitetsvärlden när politikerna gjorde en satsning på genusprofessorer?* (2003).

29. Högskoleverkets rapportserie 2003:3R, *Karriär genom befodran och rekrytering. Slutrapport*.

30. Tom Hansson och Marielouise Samuelsson, »Tillbaka till Erlandertraditionen«, i *Dagens Forskning*, nr 16 2002, s 11.

har återinlett en period i vilken sociala aspekter står i högskolepolitikens centrum. Om så skulle vara fallet kan man undra vad som kommer att hända med uppmärksamheten kring kvinnors möjligheter i högskolan. Kommer återigen en jämlikhetsaspekt ersättas med en

annan? Eller finns det möjlighet för socialdemokratisk högskolepolitik att handskas med olika jämlikhetsaspekter samtidigt och på så sätt ta hänsyn till de områden där de överlappar och påverkar varandra? Man hoppas på det senare.